

FILANTROPICKÁ ČINNOST RODU BERCHTOLDŮ

Jitka Bartošová

Období druhé poloviny 18. století je protnuto několika myšlenkovými proudy, které výrazně ovlivňovaly smýšlení některých významných šlechtických osobností. Velmi významným myšlenkovým proudem byl filantropismus. Německý historik Karl Heinz Metz ve své knize věnující se dějinám sociální jistoty mluví o tom, že vznik filantropických myšlenek je možno datovat do začátku 18. století. Právě v této době se také zvyšuje počet debat věnujících se tématu chudoby a chudinské péče, které se pro mnohé stanou předmětem zájmu filantropie. Jedním z výrazných momentů, který napomohl k utváření filantropických aktivit, byla v 18. i 19. století méně příznivá životní situace obyvatel evropského kontinentu potýkající se s výraznými problémy chudoby.¹ I když se stát vměšoval do vedení sociální politiky, existovala tu možnost dobrovolného působení šlechticů a aristokratů na poli sociální a zdravotní péče. V těchto řadách existovali ti, kteří z vlastní motivace, pohnutek, poznání osvětských myšlenek zakládali na svém panství dobročinné ústavy, školy, sirotčince, útulky... Avšak mnohé šlechtice i aristokraty vedla ke skutkům dobra také myšlenka zajistit si na svém panství jistou stabilitu.²

Vlastní motivace však vždy patří k té lepší stránce touhy člověka, v našem případě šlechtice a aristokrata, aby snaha zlepšit sociální i mravní poměry měla mnohem větší odezvu i působnost. Vlastní motivace vycházela především z výchovy a poznání. Česká šlechta druhé poloviny 18. století byla katolického vyznání.³ V praxi to znamená, že i přes příliv osvětských myšlenek, které do jisté míry znamenaly rozchod s tradiční katolickou učeností, stále paradoxně z velké míry převládalo hluboce zakořeněné křesťanské myšlení. Do jisté míry osvětenství svým pojetím křesťanské teologie a lásky stále usilovalo o šíření hodnot, na kterých křesťanství odjakživa stojí – prokazování lás-

¹ Podle prvních prokazatelných výzkumů byl v roce 1802 odkázán na pomoc jeden milion obyvatel, což bylo 11 % z počtu obyvatelstva.

² O této možné strategii píše ve své práci Elke Schlenkrich. Srov. SCHLENKRICH, Elke: *Paternismus als Kalkuel, Adlige Fürsorge in ländlichen Gesellschaften und der Oberlausitz. (18. und 19. Jahrhundert)*. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, 59, 2011, Nr. 1, s. 35.

³ Srov. MAŤA, Petr: *Svět česká aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.

ky a dobra bližním a snaha o rozvoj dobra ve společnosti.⁴ Na tomto poněkud volněji formovaném hodnotovém žebříčku pomalu vyrůstal i filantropismus.

U nás je filantropismus velmi úzce spojen se šlechtickým rodem Berchtoldů. Dva příslušníci tohoto rodu – Leopold I. František Xaver Antonín Berchtold (1759–1809) a Bedřich Karel Eugen Všemír Berchtold (1781–1876) vynikali velmi vyhraněnou dobročinnou činností, kterou ovlivňovali chod svého panství, ale i tehdejší smýšlení ve společnostech, kam sami patřili nebo je také zakládali. Jejich filantropická činnost vznikala zejména jako odpověď na potřeby doby, ve které žili. Jednalo se zejména o to, jak se vypořádat s otázkou chudinství na svém panství a dlouhodobou vizí založit nemocnici pro vojáky i chudé, kde by bylo léčení a ošetřování v souladu s velkorysími filantropickými zásadami zdarma. Záběr jejich činností se především vztahoval na sociální a zdravotní oblast. Leopolda nejvíce zajímala zdravotní a sociální péče, za to jeho nevlastního bratra Bedřicha Všemíra především kulturní osvěta. Jejich činnost nám představuje jeden z možných příkladů působení šlechty v sociální a kulturní sféře života společnosti ve druhé polovině 18. století s přechodem do 19. století. Této problematice nebylo v české historiografii věnováno tolik pozornosti. Životní působení těchto dvou Berchtoldů je velmi zajímavé, protože, a to zejména u Leopolda Berchtolda, přesáhlo hranice habsburské monarchie. Impulzem pro tyto aktivity jim byla především rodinná výchova, tradice a myšlenková atmosféra doby, jejichž mnohé myšlenky velkoryse převáděli do praktického života. Například oba dva prováděli konkrétní zdravotní osvětu v praxi a snažili se o hospodářský rozvoj panství tím, že dávali práci chudým a přiváděli do hospodářského rozvoje svého panství určité novinky.

O jejich významných činnostech se v jejich době mohli dočíst čtenáři v některých novinách, které byly vydávány v habsburské monarchii a následně v několika útlých monografiích.

Hrabě Leopold I. Berchtold patřil k předním představitelům šlechty na sklonku 18. století. V roce 1800 si mohli čtenáři šedesátého osmého čísla novinového deníku *Patriotisches Tageblatt* na jeho titulkové straně přečíst zprávy o činnosti hraběte Leopolda I. Berchtolda (1759–1809). Tyto noviny si tehdy neodpustily kapku sentimentálního popisu jeho činů, aby tím jasně

⁴ Jedním z nich, který tuto praktiku užíval, reflektoval svou dobu a reagoval slovem na tehdejší problémy, byl filozof, kněz a vědec Bernard Bolzano (1781–1848). Ve svých exhortách, které vycházely od roku 187, upozorňoval na vnitřní život i smýšlení tehdejších lidí. V roce 1807 Bernard Bolzano napsal: „Máme-li pohnout rozumné lidi, aby podnikali práci většího rozsahu, dosáhneme toho jen tak, že je přesvědčíme o užtku, který z toho vzejde, buď pro ně, nebo pro jiné lidi, buď pro jejich ctnost, nebo pro jejich blaženost.“ BOLZANO, Bernard: *Exhorty*. Praha 2006, s. 8.

upozornily na jeho výjimečnost v době, ve které žil: „Nebyl spokojen, aby při každé příležitosti setkání sušil slzy trpících bližních, podnikl proto několikaletou cestu do vzdálených oblastí naší planety, jenom ku blahu lidstva a jeho vlasti.“⁵ Za svoji neutuchající činnost a touhu poznávat a pomáhat tam, kde viděl potřebu a kam mířila i jeho osobní vize, si získal váženou úctu evropských intelektuálních kruhů a společností.

Myšlenkový svět Leopolda Berchtolda utvářela zejména víra v Boha a jeho osobnost také formovali mnozí autoři spisů obhajující myšlenky osvícenství a filantropismu i psychologie. V jeho bohaté zámecké knihovně můžeme nalézt díla autorů, jejichž zájem se vztahuje na člověka a jeho dobročinnou činnost ve smyslu filantropie: např. White, Hawes, Campe, Iselin.

V letech 1780–1797 podnikl dobrodružnou cestu napříč Evropou, severní Afrikou a Malou Asii.⁶ Byl znám také jako příznivec osvětských myšlenek, které ve své praxi využíval. Na svých cestách šířil různé spisy věnující se záchraně lidského života.⁷ O tři roky později se o tomto hraběti a jeho počínu píše v *Patriotisches Tageblatt*⁸ jako o vlastenci, který „si na cestách tisknul vše na své náklady a vše bezplatně rozdělil, aby se získalo více užitku,“ jak to blíže vysvětluje ve své nové práci *Pokus rozšířit hranice dobročinnosti vůči lidem a zvířatům*.⁹ V době jeho cest jej velmi ovlivnil pobyt v Paříži. Velmi se tam nadchl pro revoluční ideály, které jej až téměř do konce života provázely z hlediska hodnot, které ctil. Je zajímavé, že až na konci svého života se vzdává radikálních myšlenek osvícenců v dopise, který poslal Heinrichu Rieckemu.¹⁰ V dopise také uvedl, že ačkoliv se zříká osvícenství, v jeho smyslu bude i nadále pracovat. Své velké nápady nemohl konat zcela bez finančních prostředků. V roce 1800 zdědil po své tetě Eleonoře Petřvaldské celé buchlovické panství.¹¹ Toto jmění, které získal, věnoval na podporu filantropické

⁵ Moravská zemská knihovna Brno (dále jen MZK Brno), *Patriotisches Tageblatt*, č. 68, 30.–31. 10. 1800, s. 294.

⁶ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*., f. 193–198.

⁷ Příkladem je spis s názvem *Kurzgefasste Methode, alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, um der allergrausamsten Mordthat lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen. Bekannt gemacht von einem reisenden Deutschen*, který napsal doktor Misley a Leopold Berchtold psal předmluvu.

⁸ MZK Brno, *Patriotisches Tageblatt*, č. 68, 30.–31. 10. 1800, s. 294.

⁹ BERCHTOLD, Leopold: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. Wien 1800.

¹⁰ KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí*. Brno 2006, s. 249.

¹¹ HALADA, Jan: *Almanach českých šlechtických rodů*. Praha 1992, s. 18; MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold der Menschenfreund*. Brünn 1859, s. 15.

a osvětové činnosti nejen na svém panství. Své zámky v Buchlovicích a Žeravicích neváhal přeměnit na nemocnice a s rodinou bydlel na hradě Buchlově a později na záměčku na Smradavce. Vyvrcholením Leopoldova sociálního citění bylo zřízení nemocnice. V roce 1797 se jednalo o malou nemocnici v Buchlovicích s dvanácti lůžky, na kterou byla přeměněna z bývalé lisovny oleje. Z vedlejší budovy byl vytvořen byt pro lékaře. Tato malá budova však zakrátko svému účelu nedostačovala, a tak se Leopold přestěhoval na hrad Buchlov, a z celého komplexu zámku v Buchlovicích nechal zřídit nemocnici a starobinec.¹² Nechal zde ošetřovat bezplatně své poddané, chudé, vojáky i majetné pacienty.

O bližším fungování této nemocnice se můžeme dozvědět z několika dochovaných pramenů i administrativních záznamů. Velmi obsáhlým spisem, který pojednává o konkrétní zdravotní péči, pravidlech fungování nemocnice a vymezení lékařské kompetence a nároků na něj je *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus*¹³ z roku 1807. Za dva roky, co nemocnice na zámku fungovala, bylo ošetřeno přes tisíc dvě stě lidí. V roce 1807 již buchlovický špitál disponoval padesáti dvěma lůžky pro nemocné a osmnácti lůžky pro churavé mužského pohlaví. Pro buchlovický špitál pracoval ošetřovatelský personál, duchovní, hlavní účetní, dva domácí lékaři se dvěma pomocníky, čtyři zdravotní sestry a dvě ošetřovatelky. Lékař se kromě nemocných v nemocnici staral i o nemocné v okolních vesnicích: Hruškovice, Břestek, Salaš, Stupava a Staré Hutě.¹⁴ Leopoldova nemocnice měla také svoji vlastní dokumentaci, kterou vedl ze své stanovené povinnosti ranhojič. Nemocniční dokumenty, respektive knihy a listiny, byly vedeny hlavně ze statických a preventivních důvodů. Ranhojiči také zpětně poskytovali poznatky, které mohli využívat i další ranhojiči. V nemocnici se vedly přijímací a propouštěcí protokoly, jídelní lístky, lékárnická kniha, černé knihy, očkovací tabulky, tabulka vypůjčených kýlních pásů, kniha pro zapsání okolností zdánlivě vzkříšeného, chirurgické poznámky nemocí a speciální formuláře vyplňované důsledně ke konci roku na základě výše uvedených formulářů.¹⁵ Práci Leopolda Berchtolda například ocenil ve svém článku ve Wiener medizinische Wochenschrift z roku 1913 J. Fischer. Chválil ho za jeho smysluplnou činnost,

¹² CHRÁSTKOVÁ, Adéla: *Lazaret na zámku v Buchlovicích (1807–1809)*. Brno 2010, s. 39–40 (nepublikovaná magisterská diplomová práce); VIGNATI, Jan: *Buchlovická nemocnice (1807–1809)*. Kladno 1938, s. 3; WONDŘÁK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. Časopis lékařů českých, 113, 1974, č. 47; Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Krankenaufnahme Scheine 1808.

¹³ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807.

¹⁴ Srov. WONDŘÁK, E.: c. d., s. 1263.

¹⁵ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807.

kteřá na „cestách neviděla jen kratochvíle a lovy, nejvíce to prokazuje v roce 1789 v anglickém jazyce vydaná a ve dvou tlustých svazcích obsažená *Essay to direct and extend the Inquieres of patriotic travellers*.¹⁶ O nemocnici zřízené na zámku v Buchlovicích můžeme říct, že byla vrcholem jeho humanitních tužeb, ale zřízení takové nemocnice předcházelo mnoho Berchtoldových snah, které se věnovaly záchraně života.

Celý svůj život hrabě Leopold Berchtold zaměřil hlavně na osvětu lidstva po humanitní stránce. Tuto skutečnost ovlivnila nečekaná událost v jeho rodině. Leopoldův nevlastní bratr byl ve svých 31 letech v roce 1779 během epidemie v Brně pohřben jako zdánlivě mrtvý. Po čase byla hrobka otevřena a v ní vedle otevřené rakve, leželo tělo zemřelého Mořice Berchtolda s okousanou paží. Touto událostí byl zřejmě Leopold otřesen po celý život a právě ona ovlivnila jeho další oblast životního zájmu. Začal se věnovat „oživování zdánlivě mrtvých“. Z jeho raných počínů tyto snahy dokumentuje spis s názvem *Kurzgefaßte Methode, alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, um der allergeusamsten Mordtat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*¹⁷ vydaným v roce 1791 na jeho cestách. Tento spis představoval všechny dobové možnosti záchrany života při náhlých neštěstích. Později se tyto snahy o záchranu v náhlých neštěstích upevnily v úsilí o souvislé hledání možnosti osvěty mezi lidmi. V rámci svých cest předložil zmiňovaný spis i v pařížskému Národnímu shromáždění. Tímto činem i s jeho záměry se více dostal v širší známost.¹⁸ Byl to projekt, který měl zabránit pohřbívat zdánlivě mrtvé.¹⁹

V archivním fondu rodu Berchtoldů najdeme také tenký sešit z roku 1797 s názvem *Nachricht von dem im St. Antons-Spital in Smyrna gebrauchten einfachen Mittel die Pest zu heilen etc.*²⁰ Tento spis vydal L. Berchtold na své cestě po Malé Asii opět na své náklady. Obsah sešitu seznamuje čtenáře s léčbou moru olivovým olejem. Tento olej byl používán již dříve, ale časem se na jeho léčivé účinky pozapomnělo. Až na sklonku 18. století jej znovu uvedl ve zná-

¹⁶ FISCHER, Johann: *Leopold Graf Berchtold der Begründer der Rettungsanstalten in Österreich*. Wiener medizinische Wochenschrift, 1913, č. 37.

¹⁷ Spis přeložen do angličtiny, italštiny, nizozemštiny, francouzštiny, latiny. Později taktéž do portugalštiny a španělštiny. Celkem bylo vytištěno 9000 spisů, které zdarma rozdával. V češtině tento spis vyšel v roce 1802.

¹⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 290, Příspěvky k dějinám dobročinnosti vol. I. a vol. II. 1791.

¹⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 290, Doklady k činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806.

²⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 56–57, inv. č. 307, Miscellanea.

most ve smyrnském špitále Angličan Consul Baldwin, který ohlásil pozitivní účinky na základě pozorování.²¹

Hrabě Leopold Berchtold byl členem několika evropských společností, skrze které se snažil šířit osvětu v záchraně lidského života. Jako člen Královské londýnské humanitní společnosti mohl západní Evropu informovat o novince v léčbě moru olivovým olejem. S touto významnou společností je v archivním fondu rodu Berchtoldů zachována část písemné korespondence.²²

Další zajímavé členství hraběte Leopolda Berchtolda bylo v Die Hamburgische Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe.²³ Též skrze tuto společnost šířil osvětové spisy. Jeho aktivní činnost o něm vynesla zprávu i v hamburských novinách Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten ze 6. srpna roku 1804, kde byl otištěn i jeho dopis s prosbou o šíření spisu *Anleitung vielerlei Lebensgefahren, welchen die Menschen zu Lande und zu Wasser ausgesetzt sind etc.*²⁴ od Johanna Heinrich Moritze von Poppeho a k tomu odůvodnění proč se snaží provádět takovou osvětu: „Tu jsem obdržel moji svatou povinnost k záchraně životů mých bližních, proto můžu více přispět a také jsem zároveň přesvědčen, abyste Vy, mí páni, byli odhodlaní, moji nepatrnou snahu v této záležitosti co nejlépe podporovat, a tím uchopit svobodu. Sto padesát připojených otisků vyšlo na mé náklady, které přeposílám vaší vážené společnosti a snažně prosím tento spis částečně rozšířit do Hamburku, z části do Lübecku, Brém, Stralsundu, Dánska, Švédska, Norska, Ruska, Holandska a podpořit takové osoby, které mohou tento spis využít. Rozdělení otisku, které jistě také mám pro pruské státy, bylo zorganizováno. Jako důkaz mé velké úcty k Vám, přikládám otisk Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern. Trvám na tom co jsem napsal. Leopold, Graf von Berchtold.“²⁵

²¹ Zmínku o léčebných účincích užívání olivového oleje najdeme například v knize od Dr. Hugo Leonard von Gutzeit – *Beiträge zur Lehre von den typhösen Fiebern hauptsächlich in Bezug auf ihre Behandlung*. Verlag von Edmund Götschel, Riga & Leipzig 1842. Dále také v knize *Die Krankheits-Familie-Typhus* od Dr. J. Gotfried Eisenmanna, která byla vydána v roce 1835, v nakladatelství Verlag bey J. J. Palm und Ernst Enke, Erlangen 1835.

²² MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, Písemnosti a tisky k filantropické činnosti 1799–1809.

²³ Založena v roce 1765 v Hamburku.

²⁴ MORITZ VON POPPE, Johann Heinrich: *Allgemeines Rettungsbuch oder Anleitung vielerlei Lebensgefahren ... zu Lande und zu Wasser ... vorzubeugen*. Hannover 1805.

²⁵ MEYER, Hermann: *Leopold, Graf von Berchtold*. Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten, 6. 8. 1804, č. 61, s. 482.

Z jeho podnětu také začaly vznikat ústavy pro záchranu zdánlivě mrtvých. Nejprve vznikla Humanitní společnost v Praze roku 1797 („Privat-Humanitätsgesellschaft zur Rettung der Scheintodten und in plötzliche Lebensgefahr gerathenen Menschen“) a poté ve Vídni roku 1803. Pražskou Humanitní společnost podporoval morálně i finančně. Společnost měla i svůj dům, který byl jakousi záchranou stanicí. Tento dům nechal vystavět na své náklady na pravém břehu Vltavy pod klášterem křižovníků. Byla to stanice, která sloužila pro utonulé a zdánlivě utonulé. Později tato pražská společnost zřídila „Lázeň svobodná“, které byly na Vltavě provozovány, a lidé se sem chodili učit plavat.²⁶ Humanitní společnost byla ve své době velmi užitečná. Dokazují to nejen existující výčty zachráněných osob, ale také zájmy urozených finančně ji podpořit.²⁷

V roce 1801 založil Moravskou humanitní společnost v Brně a skrze ni podporoval stavbu školy pro mládež před jeho buchlovickým zámkem, organizoval sbírky pro hladové obyvatelstvo v Krkonoších, vydávání tabulek pro krajany a řemeslníky, které upozorňují na nebezpečí jejich povolání a na prostředky ochrany. Je známo, že Leopold Berchtold hradil značnou finanční část. Dále se snažil, aby vznikaly tzv. „záchranné skřínky“, ve kterých by zachránce našel potřebné záchranné nářadí a medikamenty. Vypracovávání četných předpisů přes potřebu mární, byly také praktické důsledky Berchtoldovy snahy. Mnohdy se může zdát, že Berchtoldova filantropická činnost neznala hranic. Dalším jeho projektem i příkladem velkorysosti a duchaplnosti je jeho obdarování zřízené vídeňské záchranné stanice lodí na sáňkách, která může jezdit po lehce zmrzlé vodě. Tyto lodě se dříve užívaly zejména v zemích severní Evropy v období začátku 15. století do 19. století. V neposlední řadě nechal poskytnout 2000 guldenů, aby byl zřízen fond, který by byl k dispozici pro vyplácení záchranné odměny. Tím ale jeho filantropická činnost nekončí. Jeho celoživotním záměrem – věnování se filantropii, podnítil i snahu o zařazení „první pomoci“ do vyučování na univerzitách a lyceích v říši. Byly to přednášky s názvem *Vyučování o záchrane náhle zraněných a zdánlivě mrtvých*.²⁸ Nápady na jeho osvětové projekty se rovněž projeví v tzv. varovacích tabulkách, které nechal zhotovit a následně všet na místech, kde by si jich lidé všimnuli. Jednalo se o velmi krásně propracované

²⁶ BERCHTOLD, Leopold: *Zweite Nachricht an das Publikum der böhmischen prager humanitätsgesellschaft über ihre im Jahre 1799 und 1800 gemachten Fortschritte*. Prag 1801, s. 2–12. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 290, Doklady k činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806.

²⁷ KAMPELÍK, František: *Hrabě Leopold Berchtold, Howard západních Slovanů*. Časopis českého muzea, sv. 11, (Praha) 1837, s. 442–451.

²⁸ FISCHER, J.: c. d.

listy, které upozorňovaly na následky pohlavních chorob. Na listech byly otištěny nemocné či nemoci zasažené části lidského těla s popisem, který měl působit jednak preventivně, ale rovněž i varovně. Název souboru dochovaných tabulek mluví velmi jasně: „Varovné tabulky proti lehkomyšlném požitku představující odstrašující následky, které mohou život a zdraví v průběhu času v nešťastný okamžik obrátit.“²⁹

Jeho činnost byla velmi obdivuhodná. V tehdejší společnosti byl znám spíše pro své početné a velkorysé činy. Nicméně ani jeho drobnější dobročinné skutky nebyly mnohokrát opomenuty a skrze tisk se dostávaly na veřejnost. Právě těmito spíše drobnými dobročinnými skutky si získával velký obdiv a úctu u zchudlé části tehdejší společnosti. On sám nebyl jen zakladatel mnohých nadací, škol, společností, ale také sledoval dění kolem a když bylo třeba, uměl bezprostředně pomoci. V roce 1801 zachvátil část obce Koryčany u Buchlovic požár. O této události moravský tisk následně zveřejnil tuto zprávu o Leopoldovi Berchtoldovi: „Odecestoval hned druhý den na koni do Koryčan, dal každému nešťastníkovi, kterého na místě požáru zastihnul, 5 zlatých a prostřednictvím vrchního úředníka nechal rozdat 100 guldenů mezi zbytek. Nechal také označit dubové dřevo v jeho lesích, aby jej poté co nejdříve ti nešťastníci obdrželi.“³⁰ Jeho dobrá vůle byla téměř nezměrná. Nakonec se také ukázalo, že je schopen obětovat za druhé i svůj život, ačkoliv to nechtěl svým způsobem předpokládat. Tak se stalo, že 14. června roku 1809 zachraňoval ve velehradském vojenském lazaretě³¹ při své inspekci vojáka. Voják zemřel druhý den a právě od něj se hrabě Leopold Berchtold nakazil tyfem.³² Tuto událost sepsal ve své knize *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Massgebirge*. Milovaný hrabě svých poddaných podlehl tyfově nákaze 26. června roku 1809 na Smradavce, kde s rodinou již delší čas bydlel. Morava přišla o velmi významného urozeného muže, který se velmi pozoruhodným způsobem celý svůj život staral o péči a osvětu lidstva tím, že jim přinášel nové poznatky týkající se zdravotní a so-

²⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, Písemnosti a tisky k filantropické činnosti 1799–1809. Warnungstafeln.

³⁰ Jednalo se o událost, kdy v obci Koryčany propukl velký požár, který se rozšířil kvůli silnému větru a shořelo mnoho dřevěných domů. Maria Josefa sv. paní Bellinghausenová – Münch z Bellinghausen, která vlastnila koryčanský zámek, se rozhodla ihned obyvatelům pomoci a o pomoc se rozhodla také požádat další šlechtice. Ihned se nabídnul hrabě Leopold Berchtold. MZK Brno, Patriotisches Tageblatt, č. 2, 19.1. 1801, s. 70.

³¹ Po bitvě u Aspern byl na Velehradě zřízen vojenský lazaret s kapacitou 200 lůžek a Leopold Berchtold byl jmenován vrchním inspektorem vojenských nemocnic a lazaretů v kraji kolem Uherského Hradiště.

³² BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Massgebirge*. Brünn 1893, s. 238.

ciální péče. Své nápady neuskutečňoval jen sám, ale získával si své podporovatele i spolupracovníky.

V jeho odkazu v určité míře pokračoval i jeho nevlastní bratr Bedřich Všemír Berchtold. Život Bedřicha Všemíra Berchtolda není známý. Zdá se, jako by jeho život byla zapadnutá kniha ve vzácné knihovně. Ačkoliv byl jeho život o něco jiný než jeho nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, tak i on se stal velmi aktivním filantropem.

Byl synem Antonína Berchtolda Prospera a jeho manželky Marie Anny Weiserové. Se svými rodiči pobýval na zámku ve Stráži nad Nežárkou. Jeho velkou zálibou byla příroda. Rád v ní pobýval a velmi bedlivě se o ni zajímal. Jeho lásku k přírodě prohloubilo posléze studium na gymnáziu na Starém Městě pražském. Ve studiu pokračoval na Karlově univerzitě, kde se po tříletém filozofickém základu věnoval oboru lékařství. Promoval 4. září roku 1804.³³ Získání lékařského titulu hraběti nestačilo. Jeho touha po studiu byla mnohem větší a rozhodl se, že si ji ještě v určité míře něčím naplní. Vydal se na cestu do Německa. Zde měl možnost se seznamovat s lidmi stejného smýšlení a právě tady došlo i na osudové seznámení s hrabětem Kašparem Šternberkem. V Německu se věnoval lékařství a rovněž se stále více zajímal o botaniku. Po ukončení cest se usadil v obci Tučapy u Tábora, kde otevřel bezplatnou lékařskou praxi. Jeho osud jej opět zavanul na cesty, které podnikal z Tučap. Opět jej zajímaly otázky botanických a zemědělských výzkumů. Nabyval mimořádné znalosti, které si ovšem po vzoru svého nevlastního bratra Leopolda Berchtolda nenechával jen pro sebe. Zamířil do Prahy, kde navázal kontakty s předními českými obrozenci, které znal již z dob studií. Byli to například Josef Presl, Josef Dobrovský, Jan Evangelista Purkyně, Josef Jungmann.³⁴

Bedřichův velký zájem – příroda – jej postupně nasměroval k tomu, že začal pracovat na rozvoji přírodních věd u nás. Podobnými zájmy mu byl velmi blízký Josef Presl, se kterým *Flory Čechica*³⁵ začal vydávat za své finanční účasti *Rostlinář aneb o přirozenosti rostlin*.³⁶ Toto dílo můžeme nazvat první českou „učebnicí“ botaniky. Předmluva této knihy nese název „*Slovům! pronárodu welkomocnému!*“ a její obsah zní silně nacionalisticky. Dá se říci, že touto předmluvou chtěli český národ probudit, aby si připomněl, že i on nemá zapomínat na to, že má také jakési hrdé sebevědomí. Spolupráce

³³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, Osobní doklady.

³⁴ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, Korespondence.

³⁵ Vydaná v roce 1819.

³⁶ Celý název knihy zní *Die Kartoffeln, die Geschichte, Charakteristik, Nützlichkeit u. Schädlichkeit, Kultur u. Krankheiten*. Kniha byla vydána na jeho náklady v roce 1842.

Bedřicha Berchtolda s Janem Preslem neskončila, nýbrž pokračovala. Bedřich Berchtold a Jan Presl si vyměňovali dopisy, ve kterých uzavírali další spolupráci, a tou byla finanční podpora nebo redigování Preslova vědeckého časopisu Krok, do kterého přispíval i hrabě Bedřich Berchtold.³⁷

Kromě publicistické činnosti, která časem nabývala na šíři, se věnoval cestování. Cílem jeho cestování bylo často sbírání rostlinných materiálů pro muzeum nebo studium floristiky. Sbírkami ze svých cest také obohatil vzniklé buchlovské hradní muzeum. Jeho cesty z let 1834–1836 vedly skrze Švýcarsko, Německo, Holandsko. Dále skrze Malou Asii, Egypt, Palestinu. V letech 1846–1847 navštívil Jižní Ameriku (Brazílii) společně s vídeňskou cestovatelkou Idou Pfeiferovou (1797–1858), se kterou se plavil parníkem 26. června roku 1846 z Hamburku. S Idou strávil na cestách v Brazílii tři čtvrtě roku. Jejich cesty rozdělila jedna životu nebezpečná příhoda, kterou také popisuje Ida Pfeifferová ve své knize *Reise um die Welt*. Bedřich Berchtold byl poraněn a jeho zranění mu posléze nedovolilo pokračovat v cestě. Dne 17. února roku 1847 opouští Bedřich Všemír Berchtold Brazílii.³⁸ Cestovatelské podniky hraběte jsou dochované v jeho deníku, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně.³⁹ Z cest si přivezl mnoho exponátů, jejichž velkou část dokonce věnoval budoucímu „Národnímu museu Čechů v Praze“, na jehož vzniku se podílel.

Hrabě Bedřich Berchtold patřil ke spolku zakladatelů budoucího národního muzea. Velmi tíhnul k vlastenectví a měl velmi kladný vztah k českému jazyku. Sám se v Praze stýkal s mnoha obrozenci a jako příznání přízni českému národu si přidal ke svému jménu slovanské jméno Všemír. Z okruhu obrozenců, se kterými se stýkal, vzešel podnět založit „české“ muzeum. Bedřich Berchtold vypracoval v roce 1817 prozatímní plán na organizaci muzea. Tento plán byl ryze v opozici vůči plánu druhé strany, na které stáli např. hrabě Kašpar Šternbek, Josef Dobrovský atd. Bedřich ve své stati píše, že: „Je-li nespornou pravdou, že blahobyt a bohatství národa zakládá se nejbezpečněji na dokonalosti a rozmanitosti jeho výrobků uměleckých a průmyslových a především nutno vykořenění ponižujícího předsudek – že Čech dobře a pěkně pracuje ve většině svých dílen jen rukama od cizinců vypůjčenýma: teprve pak v něm může процitnouti sebedůvěra a znovu oživená horlivost, aby své vlasti usiloval vynutiti oprávněnou vážnost, jak sousedních, tak i vzdálených

³⁷ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, Korespondence.

³⁸ PFEIFER, Ida: *Eine Frauenfahrt um die Welt*. 1. díl. Wien 1850, s. 72.

³⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, Zápisy z cest po vlasti, severských zemí. Jižní Americe a Egyptě.

zemí.⁴⁰ Měl také zájem na tom, aby vlastenecké muzeum pečovalo o svůj mateřský jazyk a literaturu. Bohužel se nedozvíme, jak ve skutečnosti Berchtoldova stať přispěla k následné organizaci vlasteneckého muzea. V archivu nenajdeme o této skutečnosti žádnou informaci. Jeho organizační plán působil v jeho době zřejmě jako jakási „utopie“, protože šlechta v habsburské monarchii většinou mluvila i psala německy či francouzsky a čeština byla spíše na několika veřejných místech „trpěna.“ Co se týče uchování a rozvoje mateřského jazyka převzalo tento návrh posléze vzniklé muzeum o několik desítek let později, ale již to nebyla zásluha hraběte Bedřicha Berchtolda. Hrabě Bedřich Berchtold se stal 26. února 1823 čestným členem a o téměř tři desítky let 1. srpna 1850 členem muzejního výboru.⁴¹ Jeho vlastenecká touha tímto nezdarem neskončila.

Významnou a mnohdy veřejně určující životní etapou hraběte bylo členství v několika spolcích, ve kterých se patřičně angažoval.⁴² Sám se stal čestným členem Vlasteneckého muzea⁴³ a věnoval mu i velkou část svých sbírek z cest. Kromě toho byl členem Královské české společnosti nauk, spolku Lotos, dopisujícím členem botanických spolků v Edinburgu, Řezně a členem Vlastenecko-hospodářské společnosti, pro kterou přepracoval a přeložil knihu s názvem *Die Kartoffeln (Solanum tuberosum C. Bauh.) Deren Geschichte, Charakteristik, Nützlichkeit, Schädlichkeit, Kultur, Krankheiten etc., mit ausführlichen Angaben ihrer industriellen Anwendung...*⁴⁴ Tato kniha se stala prvním uceleným pojednáním o bramborách, do které vložil svůj vlastní pohled. Stalo se, že z jeho popudu začal vycházet vlastní časopis společnosti, kterých byl členem anebo časopisy redigoval. Psal také články věnující se jeho zájmům: botaniky, lékařství, technologie a technických pokroku.⁴⁵ V roce 1859 přichází na panství Buchlovice, ke své rodině a zde poklidně dožije. Umírá 3. dubna roku 1876 v pozhnaném věku 95 let. Jeho činný život odrážel v sobě lesk slávy nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, avšak byl v něčem jiný.

⁴⁰ Kučfík, Alois: *Hrabě Bedřich Berchtold*. Buchlovice 1944, s. 22.

⁴¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, Osobní doklady.

⁴² Botanická společnost v Edinburgu, Královská botanická společnost v Řezně, Vlastenecko-hospodářská společnost v Čechách, Přírodovědně-historický spolek Lotos, Společnost pro zemědělství, vlastivědu a přírodovědu.

⁴³ Stal se členem 26. 2. 1823. MZA, kart. 39, inv. č. 274, f. 248–249.

⁴⁴ Kniha byla přepracována podle několika předešlých autorů Putsche, Viborg, Jassnüger, Bettruch, Ernst, Pfaff. Vydáno v Praze roku 1842 v nakladatelství Druck von G. Haase Söhne.

⁴⁵ Psal články a podílel se na vydávání časopisu Oekonomisch-Technische Flora Böhmens (1836–43), Lotos, Zeitschrift für Natur-Wissenschaften, Krok.

Jeho filantropické zásluhy velkou měrou formovaly kulturní pole obrozeneckých snah. Poddaní na buchlovickém panství jej měli v paměti jako lidumilného doktora, který jim byl vždy laskavě ochoten pomoci. Je zajímavé, že po smrti jakoby hrabě Bedřich Berchtold upadl v zapomnění. O tom je přesvědčen i vědecký časopis *Vesmír*, který v říjnovém čísle z roku 1935 uvedl: „Hrabě Berchtold je jedním ze zapomenutelných kamenů v základech budovy našeho národního bytí. Zapomenutý, vždyť když roku 1876 zemřel, české denní listy v Praze toho snad vůbec nevzpomněly.“⁴⁶ Život hraběte Berchtolda byl ve 20. století několikrát uveden ve známost. Zejména novinovými články a články v časopisech a rovněž i ucelenější kniha Aloise Kučíka – *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold z roku 1944*. Spisovatel Alois Kučík se ve své knize zmiňuje, že sehnat materiály k životu hrabě Bedřicha Berchtolda nebylo snadné, protože se toho dochovalo málo. Pokud se tedy novinové nebo časopisecké články zmiňují o hraběti, používají vesměs podobná slova chvály a úcty: „...zůstává Berchtold dobrým českým vlastencem, překonávaje veškeré předsudky v urozeném příbuzenstvu“. Nebo, jde o „pozoruhodného vlastence a lidumila“.⁴⁷ Vděčnosti za úctyhodnou filantropickou činnost se hraběti dostalo až za několik let později. V Tučapech u Tábora byla na školní budově připevněna pamětní deska pamatující na jeho pobyt a lékařskou praxi. I v Buchlovicích na něj tamější obyvatelstvo nezapomnělo. Na jeho počest dal také na zámku nad jeho pracovnou umístit Leopold II. Berchtold pamětní desku s českým nápisem upozorňující na jeho činný a obětavý život. Je pozoruhodné, že jako člen šlechtického rodu měl přání, aby byl pohřben na místním buchlovickém hřbitově mezi prosté poddané. Toto gesto vypovídá o nevšedním, avšak velmi ctihodném charakteru příslušníka šlechtického rodu.

Oba bratři Berchtoldové jsou zjevným příkladem osvícené šlechty, která nehledala jen své blaho a svůj pocit dobra pomocí různých nastavení nově vznikajícího státního aparátu, nýbrž dobro sami ze své vůle a víry konali. Vynaložili veškerý čas k tomu, aby pomohli rozvíjet kulturní i vědecké prostředí. Svým vlastním nákladem a možnostmi pomáhali živit snahy osvícenských a obrozeneckých společností a osvěty. Dopad jejich činů přinášel už v jejich době velký užitek. Vlastní činnost byla usměrňována jejich zájmy, zejména medicínou a botanikou a ve většině narušovala obraz ve vztahu k poddaným. Ačkoliv se ani jeden sám filantropem nenazýval, jejich činný život jednoznačně z tohoto směru vyplýval. Tvořili velmi významný záro-

⁴⁶ NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír hrabě Berchtold*. *Vesmír*, 1. 10. 1935, č. 6, s. 33–39.

⁴⁷ HAMER, Adolf: *Vzpomínka na MUDr. Bedřicha Všemíra hr. Berchtolda z Uherčic*. *Národní politika*, 12. 9. 1935, č. 251.

dek moderní šlechty, která prokopávala nové možnosti, jak uplatnit svůj vliv, vzdělání, majetek i zájem ku prospěchu společnosti. Doba přicházející průmyslové revoluce jejich snahy, které byly po smrti obou bratrů chvíli živé, jakoby pomalu zastírala. Až na konci 19. století a poté ve 20. století se znovu sem tam rozpomenulo na oba bratry díky spisovatelským snahám a sběratelské činnosti Františka Pluskala Saleského, Josefa Vajdy, Aloise Kučíka. Je velmi pravděpodobné, že každá nelehká doba si žádá znovu oživit hrdiny, kteří obětovali svůj život pro štěstí ostatních.

RESUMÉ

FILANTROPICKÁ ČINNOST RODU BERCHTOLDŮ

Článek se zabývá působením myšlenkových proudů od druhé poloviny 18. století na sociální, zdravotní i kulturní projekty tehdejší šlechty. Otázkou je, jaké důvody je vedly k takovým činům i ke hledání nových způsobů, jak naplnit své závazky vůči poddaným – zlepšit jejich životní podmínky. Praktickým příkladem tohoto jevu je rod Berchtoldů. Nevlastní bratři Leopold Berchtold a Bedřich Všemír Berchtold svými ideály, nápady, dokázali rozvinout a povýšit úroveň sociální i zdravotní péče nejen na svém panství a rovněž obohatili tehdejší vědu v habsburské monarchii.

Klíčová slova: filantropie, šlechta 19. století, dobročinnost

SUMMARY

PHILANTHROPIC ACTIVITIES OF THE HOUSE OF BERCHTOLD

The study deals with the influence of thoughts of the second half of the 18th century on social, health and cultural projects of the then nobility. The question is what lead to such activities and to the search for new means of how to fulfil their obligations towards their subjects – how to make their living conditions better. A practical case of such a phenomenon is the Berchtold family. Through their ideals and ideas, Stepbrothers Leopold Berchtold and

Bedřich Všemír Berchtold were able to develop and improve the social and health care not only in their dominion but also, they enriched the science in the whole Habsburg empire.

Keywords: philanthropy, 19th century nobility, charity

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Jitka Bartošová
Katedra dějin umění
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jitka.bartosova@upol.cz